

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 5/2018

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків) (головний редактор)
- Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Єрмоленко С. Я., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Лисиченко Л. А., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Кравець Л. В., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- Юр'єва К. А., д-р. пед. наук, проф. (Харків)
- Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Нестеренко Н. П., канд. пед. наук, доц. (Харків)
- Терещенко В. М., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків) (заступник головного редактора)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Нелюба А. М., д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Степаненко М. І., д-р філол. наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Ухвалила вчена рада Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
(протокол № 9 від 25 жовтня 2018 року)

У 41 Український світ у наукових парадигмах: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків: ХІФТ, 2018. — Вип. 5. — 117, [1] с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
----------------------------	----------

ГРИГОРІЙ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО У ВИМІРІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ Й НАУКИ (ДО 240-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПИСЬМЕННИКА)	5
---	----------

Лідія Лисиченко, Тетяна Лисиченко БІЛЯ ДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ГРИГОРІЙ ФЕДОРОВИЧ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО . . .	6
--	---

Ірина Богданова ВПЛИВ ХАРКІВСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ 20–40 РОКІВ ХІХ СТ. НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ	10
---	----

Олена Маленко УКРАЇНСЬКА «СЕНТИМЕНТАЛЬНА» ЛЮБОВ ЯК ЕСТЕТИЧНИЙ КОНЦЕПТ І ЛІНГВОМЕНТАЛЬНИЙ ДОСВІД (ЗА ПОВІСТЮ «МАРУСЯ» ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА) . .	14
---	----

Марцин Світлана, Полозова Олена ХУДОЖНЬО-МОВНА ВЕРСІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО ВБРАННЯ В ТЕКСТАХ Г.Ф. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА	21
--	----

Наталя Нестеренко ОСОБЛИВОСТІ ВІДБИТТЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ УЯВЛЕНЬ В ОПОВІДАННІ ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА «МЕРТВЕЦЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ»	30
--	----

Анатолій Новиков Квітка-Оснoв'яненко і театр	38
--	----

Анатолій Поповський НАРОДНОРОЗМОВНА ПРАВОЧИННА ЛЕКСИКА В ОПОВІДАННІ ГРИГОРІЯ КВІТКИ- ОСНОВ'ЯНЕНКА «ПЕРЕКОТИПОЛЕ»	44
---	----

Любов Умрихіна РЕАЛІЗАЦІЯ РЕЛІГІЙНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ У КОНСТРУКЦІЯХ ІЗ ФОРМОЮ ІМПЕРАТИВА (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Г.Ф. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА)	47
---	----

Ангеліна Ганжа МЕДІАРЕЦЕПЦІЯ ДОЛІ Й ТЕКСТІВ ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА: ВІД МЕДІАПРОДУКТУ ДО МЕДІАКАНОНУ	55
---	----

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. ЛІНГВОКОМПАРАТИВІСТИКА. ЕТНОЛІНГВІСТИКА	61
--	-----------

Володимир Борисов НАУКОВА РОЛЬ ДАВНІХ ГРАМАТИК У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО МОВОЗНАВЧОГО ДИСКУРСУ	62
--	----

УДК 821.161.2'42 Г. Ф. Квітка-Оснoв'яненко

Лідія Лисиченко, Тетяна Лисиченко

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

**БІЛЯ ДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ:
ГРИГОРІЙ ФЕДОРОВИЧ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО**

В історії кожного народу, кожної культури є видатні постаті, діяльність яких була визначальною. Зазвичай ми їх знаємо, згадуємо, шануємо, але чи відповідає наша вдячність тій ролі, яку вони відіграли в історії? Нам уявляється, що такий діяч, як Григорій Федорович Квітка-Оснoв'яненко, заслуговує на більше, ніж назва віддаленої вулиці чи то скромний пам'ятник, пошанування й серед харків'ян, і серед українців загалом. Тож спробуємо окреслити характер та обсяг культурницької діяльності людини, яку можна вважати патріархом українського відродження, і звернути увагу, що постануть Г. Ф. Квітки-Оснoв'яненка та його справи варті довгої пам'яті й поцінування в українському суспільстві. Ця стаття є своєрідним запрошенням виправити цю ситуацію.

Ключові слова: українське відродження, Г. Ф. Квітка-Оснoв'яненко, літературна діяльність, українська літературна мова, харківська журналістика, український професійний театр, драматургія, освіта, бібліотечна справа.

IN THE BEGINNINGS OF UKRAINIAN CULTURE: HRYHORII KVITKA-OSNOVYANENKO

There are outstanding personalities in the history of every nation and every culture whose doings were defining. As a rule, we know them, remember, revere, but does our honor respect the role they played in history? It seems to us that such a personality as Hryhorii Kvitka-Osnovyanenko deserves more memory and it's materialization among Kharkiv citizens and among Ukrainians as a whole. We'll try to tell about the nature and scope of cultural activity of the person who can be considered a patriarch of the Ukrainian revival, and to draw attention to the fact that the memory of Hryhorii Kvitka-Osnovyanenko and his doings deserves much more than the name of a remote street, or modest monument. This article is a kind of appeal to fix this situation.

Key words: Ukrainian revival, Hryhorii Kvitka-Osnovyanenko, literary activity, Ukrainian literary language, Kharkiv journalism, Ukrainian professional theater, drama, education, librarianship.

Харків початку ХІХ ст. став осередком українського відродження: тут існували не тільки соціально-економічні й культурно-історичні умови, але й велике коло культурних діячів, що дбали про це відродження й працювали на нього. За твердженням академіка Д. І. Багалія, кожна історична постать є дитиною свого віку й свого соціального оточення: «У вирішенні проблем людина зв'язана тими засобами, що їх дає її доба. Вибір циклу проблем, якому присвячує себе людина, як вона підходить до їх розв'язання, і сила, з якою захищає свої думки та погляди, з'ясовуються її власними природними здатностями; треба вивчити вплив на неї осередку та її власний вплив на цей осередок, і коли він одкидає перестарілі традиції і йде всупереч їм у напрямку прогресивного розвитку суспільства, що його вимагають витворчі сили, тоді цей діяч поступовий» [1: 147–148].

Справжнім патріархом у культурному житті Харкова й України кінця ХVІІІ — початку ХІХ ст. слід визнати Григорія Федоровича Квітку-Оснoв'яненка

(1778–1843), чие походження, харківське оточення та чий вплив на це оточення ставимо за мету схарактеризувати в пропонованій статті.

Коли називають ім'я та прізвище цієї людини, відразу пригадується її внесок у літературу, адже повісті «Маруся» й «Конотопська відьма» стали хрестоматійними й відомі кожному в Україні. Аналізуючи літературну творчість Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, нерідко говорять, що він був поміщик (а це вже мінус), що він був проросійської орієнтації (це теж погано), забуваючи, що він був людиною свого часу, отже йому були властиві й ознаки того часу. Не був би він поміщиком, то, мабуть, не став би й письменником-прозаїком, і поділяв він політичні погляди свого класу та своєї держави. Але ж поміщиком Г. Ф. Квітка був ліберальним, висловлюючи віроповідданське ставлення до влади, він розвивав українську культуру, обстоював право українців на свою рідну літературну мову, доводив, що українці існують і не тільки серед «черні», але й серед панів. І своєю творчістю, і культурницькою діяльністю він пробуджував інтерес інтелігентних кіл до свого національного коріння.

Роль Г. Ф. Квітки-Основ'яненка в розвитку української культури, її відродженні не вичерпується літературною діяльністю. Немає такої ділянки в житті Харкова першої половини XIX ст., до якої б він не доклав свого розуму, свого мистецького таланту й смаку, своєї невтомної праці [3]. Він був причетним до всіх культурницьких, зокрема й власне українських, починань у Харкові, які мали велике значення для пробудження самосвідомості українців не тільки в Україні, але й за її межами. Брати Квітки першими відгукнулися на заклик В. Н. Каразіна вносити пожертви на створення в місті університету. Г. Ф. Квітка був одним із засновників Харківського інституту шляхетних дівчат, директоркою якого певний час була його дружина, ініціатором створення Харківської губернської публічної бібліотеки.

Мовна практика Г. Ф. Квітки-Основ'яненка дає підстави відносити його до фундаторів української літературної мови на народній основі. Письменника цілком правомірно вважають основоположником української художньої прози, одним із тих, хто своєю творчою діяльністю вводив українську мову в коло мов літературних. Він збагатив українську мову новими виражальними засобами й довів, що вона придатна не тільки для бурлеску та хатнього вжитку. «Захищаючи якое достоїнство мови малоросійської,— писав Г. Ф. Квітка в листі до П. О. Плетньова,— я зголосився змусити оповіддю своєю плакати — не повірили, я написав «Марусю», і, коли переконували мене друкувати, я боявся знову цехових скалозубів...» «І що ж? — пише він в іншому листі до того ж адресата, коли вийшла перша частина повістей. — Звідусіль були відгуки, що вони плакали, коли Марусю ховали...» [4: 182]. Отже, літературну творчість письменник не тільки розглядав з погляду художнього, але й надавав їй і громадянського значення як засобу відродження української літературної мови й ширше — національних інтересів.

Ураховуючи те, що Г. Ф. Квітка-Основ'яненко був одночасно і автором, і перекладачем своїх художніх текстів, цікавою постає проблема автоперекладу (хоча двомовний письменник, перекладач власних творів є явищем рідким и виключним), якої торкався О. М. Фінкель у статті «Г. Ф. Квітка — перекладач власних творів» [5]. Таким чином, голос Г. Ф. Квітки-Основ'яненка чули не тільки українці і не тільки в Україні, але й у Росії, де часто його твори знаходили схвальні відгуки навіть у найбільш суворих критиків. Твори письменника виводили українську літературу за межі свого краю й тим запалювали любов до рідного слова в українців, крім того, викликали шану в інших народів: «Загальне захоплення публіки, однастайні похвали всіх журналів,— писав В. Г. Белінський у рецензії на «Марусю», — цілком виправдують враження, яке справила на нас ця чудова повість» [2: 52].

У першій половині XIX ст. Харків став колискою журналістики в Україні. Тут видаються періодичні видання, альманахи, збірники («Харьковский Демокрит» (1816), «Украинский Вестник» (1816–1819), «Украинский альманах» (1831), «Утренняя звезда» (1833), «Молодик» (1843)), де публікуються як художні, так і публіцистичні твори російською й українською мовами. Так, 1816–1819 рр. за ініціативи І.В. Срезневського (батька Ізмаїла Срезневського) Г.Ф. Квітка-Основ'яненко, Є. М. Філомафітський, Р.Т. Гонорський видають журнал «Украинский Вестник». Сьогодні таке видання назвали б літературним і науково-публіцистичним, бо в ньому друкувалися як художні твори Г.Ф. Квітки, М.І. Гнедича, В.Н. Каразіна, переклади й переспіви з зарубіжних письменників, так і наукові статті, місцева хроніка, закордонні відомості тощо.

На думку дослідників, важливе значення для виховання національної свідомості мали, зокрема, публікації П.П. Гулака-Артемовського, написані на захист української мови та літератури. Слід відзначити також публікацію О.І. Льовшина «Письма из Малороссии», де висловлювалась думка про необхідність підтримки української мови. Журнал цей не був суто локальним виданням і викликав інтерес за межами України: він передплачувався в Архангельську, Варшаві, Іркутську, Казані, Ризі, Тифлісі. У 1819 р. він був закритий цензурою.

У 1833–1834 рр. за ініціативи все того ж невтомого Г.Ф. Квітки-Основ'яненка в Харкові виходив літературний альманах «Утренняя звезда». Хоча в першому випуску були опубліковані твори харківських письменників, писані російською мовою, у ньому значне місце посідають твори української тематики, що дає підставу розглядати назву альманаху як певну алегорію світанку в українській культурі. У першому випуску опубліковані «Отрывки из записок о старце Григории Сковороде», автором яких був Із. І. Срезневський, і «Малороссийское предание» — публікація відомого літературного критика О. М. Сомова, який підписувався псевдонімом П. Байський.

Однак для українського національного відродження важливим є другий випуск альманаху (1834), де було опубліковано твори українських письменників, твори, багато з яких увійшли до скарбниці української літератури. Серед них уривки з шостої частини «Енеїди» І.П. Котляревського та пісні з його ж «Наталки-Полтавки», «Салдацький патрет» та уривки з повісті «Маруся» Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, кілька творів П.П. Гулака-Артемовського («Батько та син», «До Пархома», «Рибка»), байки Є.П. Гребінки. Цей випуск альманаху відкривається програмовою статтею Г.Ф. Квітки-Основ'яненка «Супліка до пана іздателя», де автор, можна сказати, теоретично обґрунтовує право українського народу на свою літературу, а отже, і літературну мову.

Помітним явищем в українському письменстві був вихід протягом 1843–1844 рр. чотирьох випусків альманаху «Молодик», який видавав відомий на той час видавець і перекладач І.Є. Бецький. Він походив із московських міщан, освіту одержав у Московському й Харківському університетах. Ця остання обставина свідчить про культурну атмосферу в Харкові, що впливала навіть на людей, які прибули в місто з центру Росії. У «Молодику» були опубліковані твори українських письменників Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, М.І. Костомарова, А.Л. Метлинського, а також російських поетів О.С. Пушкіна та М.Ю. Лермонтова. Харківські видання здобули високу оцінку не тільки серед місцевої української освіченої публіки, але й у російських столичних виданнях. Так, В.Г. Бєлінський про «Молодик» писав: «В Україні є своя література: після «Молодика» в цьому не може бути ніякого сумніву... Харків за своєю чисельністю населення

й красою... є до деякої міри столицею української літератури, української прози, особливо українських віршів» [4: 87].

Хочеться привернути увагу ще до однієї важливої ознаки харківської журналістики того часу: вона не була вузько локальною, замкненою на справах і подіях Слобожанщини. Харківські журнали й альманахи друкували твори не тільки місцевих авторів, але й охоче приймали матеріали з інших територій. Тут побачили світ твори Т. Г. Шевченка, Є. П. Гребінки, О. М. Сомова, перший в Україні переклад «Слова о полку Ігоревім», зроблений О. О. Паліциним, та ін.

Звичайно, кожне з видань того часу, пов'язаних із публікацією творів українською мовою, було важливою подією в житті України. Тим самим поширювалося коло читачів українською мовою та створювалася передумова (створення читацької бази) для подальшого розвитку української літератури й української літературної мови. Це була трибуна для утвердження української національності, захисту її від асиміляції, тому майже кожен такий випуск заслуговує на окреме висвітлення. У цьому ж стислому огляді ми ставили завданням звернути увагу на те, що з початку XIX ст. Харків став осередком української журналістики і велику роль у цьому відіграв Григорій Квітка-Оснoв'яненко.

Із Харковом пов'язане й виникнення першого українського професійного театру, біля джерел якого стояв Г. Ф. Квітка-Оснoв'яненко, який був його директором із 1812 по 1817 р., до того ж дбав про збагачення репертуару: він є автором п'єс російською й українською мовами. Його «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик» і досі зберігають свою художню принадність, їх незмінно включають до репертуару українських театрів і викликають захоплення глядачів. А були ж у Г. Ф. Квітки-Оснoв'яненка ще й сентиментальна драма «Щира любов» та водевіль «Бой-жінка», які мали велике значення для розвитку українського національного театру. Про роль п'єс Г. Ф. Квітки-Оснoв'яненка в пробудженні й підтримці національної свідомості українців свідчить листування письменника з видавцями, де він, обстоюючи необхідність писати українською мовою, зазначає: «Невелику кількість моїх театральних п'єс тільки й грають на провінційних театрах, і, здається, власники їх одержують з них зиск: суджу по тому, що просять іще п'єс» [4: 178–179].

У Харкові у зв'язку з діяльністю театру вперше в Україні виникла театральна критика, одним із засновників якої слід вважати Г. Ф. Квітку-Оснoв'яненка, що на сторінках газет і журналів виступав із рецензіями на спектаклі. Наявність актуальної критики, безперечно, сприяла розвитку театру й театральних смаків публіки.

Отже, Григорій Федорович Квітка-Оснoв'яненко був видатною постаттю серед культурних діячів і своєю невтомною працею сприяв розвитку української літератури, літературної мови, українського театру, драматургії, журналістики, освіти, бібліотечної справи; брав активну участь у всіх сферах громадського життя міста. Він яскравою зорею сяє на небі української культури, бо не тільки стояв біля витоків українського пробудження і відродження, але й сам був могутнім їх джерелом, своєю невтомною творчістю давши могутній поштовх для розвитку української культури й літератури протягом XIX, XX і вже XXI століть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д. Г. Ф. Квітка і його доба. *Квітка-Оснoв'яненко. Збірник на 150-річчя народження*. Х.: Український Робітник, 1929. С. 147–173.
2. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений. М.: Изд. АН СССР, 1953–1959. Т. III. С. 52.

3. *Квитка Г.Ф.* Харьков и уездные города. Х., Мачулин, 2005. 192 с. (Серия «Харьковская старина»).
4. *Тимошенко П.Д.* Хрестоматія матеріалів з української літературної мови: у 2-х ч. Частина I. К.: Вид-во АН УРСР, 1959. 294 с.
5. *Фінкель О. М.Г.Ф.* Квітка — перекладач власних творів. *Квітка-Основ'яненко. Збірник на 150-річчя народження.* Х.: Український Робітник, 1929. С. 107–132.

УДК 811.161. 2'42 Г. Ф. Квітка-Основ'яненко

Ірина Богданова

Національний університет цивільного захисту України

ВПЛИВ ХАРКІВСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ 20–40 РОКІВ XIX СТ. НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню питань еволюції мови, зокрема художньої, загальному розвитку літературної мови нації, культурних та ментальних особливостей його світогляду, а також індивідуально-авторським формам репрезентації художньо-естетичного мислення харківських письменників 20–40 років XIX століття, зокрема Г. Квітки-Основ'яненка, представників харківської романтичної школи.

Ключові слова: мовно-літературні традиції, мовна картина світу, романтична лірика, літературна мова.

THE INFLUENCE OF KHARKIV WRITERS 20–40 YEARS OF THE XIX CENTURY ON THE FORMATION OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERARY TRADITION

The article is devoted to the study of the issues of the nature and evolution of the language, in particular the artistic language, the general development of the literary language of the nation, cultural and mental peculiarities of people outlook, as well as the individual and authoritative forms of representation of artistic and aesthetic thinking of Kharkiv writers 20–40 years of the XIX century, in particular H. Kvitka-Osnovyanyenko, representatives of the Kharkov romantic school.

Key words: linguistic-literary traditions, linguistic picture of the world, romantic lyrics, literary language.

Творчість харківських письменників 20–40 років XIX століття стала одним із визначальних джерел формування української літературної мови на живомовній основі. У зв'язку з появою української літератури, писаної живою українською мовою, а також розширенням кола літературних жанрів і тем постає питання про українську мову як мову літератури. Чи є художні можливості в українській мові? Ця проблема дуже цікавила літературну громадськість, що витворилась на той час у Харкові й почала активно використовувати у творах саме українську мову. Проти старих уявлень, начебто народна мова не здатна для вираження складних глибоких внутрішніх почуттів людини, виступали П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко і представники харківської романтичної школи Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Костомаров.